

**RECEPTION OG TRANSFORMATION AF BIBELSKE GUDSBILLEDER
I MODERNE SALMEDIGTNING
PRÆSENTATION AF FORSKNINGSPROJEKT**

KIRSTEN NIELSEN

Emnet for min forskning de kommende år er de bibelske gudsbilleder og deres genbrug i moderne dansk salmedigtning. Valget af emne skyldes først og fremmest min langvarige interesse for gammeltestamentlig poesi¹ og i den forbindelse spørgsmålet om, hvordan det gammeltestamentlige billedsprog har kunnet genbruges i Det Nye Testamente.² Med titlen "Reception og transformation af bibelske gudsbilleder i moderne salmedigtning" ønsker jeg desuden at markere, at mine studier indgår i en bestemt forskningspolitisk sammenhæng.

Religion som normsætter

I 2004 bad Videnskabsministeriet universiteterne om at udpege de forskningsfelter, som fakulteterne ville satse særligt på de næste 4-5 år. Disse forskningsfelter fik betegnelsen fokusområder, og ved Det Teologiske Fakultet i Århus faldt valget på "Religion som normsætter". Der er tale om et meget bredt felt, som da også er delt op i tre temagrupper. Et af temaerne skal arbejde med tilblivelsen af den kristne kanon under overskriften *Kampen om religiøse tekster i antikken*, et andet drejer sig om *Religion, politik og ret*, og her omfatter studierne ikke kun kristendommen, men også islam. Som en af vore kolleger udtrykte det om netop denne gruppe: "Vi har valgt at fokusere bredt!" Og endelig er vi så en gruppe, der beskæftiger os med *BIBEL OG LITTERATUR – reception og transformation*. Her er de fleste af os, men ikke alle, interesserede i forskellige former for kristen reception og transformation af Bibelen. Og det er netop i denne sammenhæng, mit eget projekt skal forstås.

Begreberne "reception" og "transformation" er i titlen på mit oplæg nærmere bestemt ved formuleringen "bibelske gudsbilleder i moderne salmedigtning". Det betyder, at jeg alene beskæftiger mig med de tekstlige udtryk, som receptionen af de bibelske gudsbilleder får, og fx ikke med billedkunst eller film, samt at jeg forventer, at en sådan reception også indebærer transformation. Min undersøgelse gælder salmerne og har derfor ikke som formål at nå til en større forståelse af nogle moderne salmedigteres psykologi. Nok vil jeg udnytte muligheden for at tale med de digtere, hvis værker jeg beskæftiger mig med, men det er værkerne og ikke forfatterne, jeg vil analysere.

Derfor er det også salmerne og den kontekst, de *bruges* i, der interesserer mig. Om en salmedigter skriver sin salme med den intention at få den med i en kommende autoriseret salmebog eller af andre grunde, er naturligvis interessant. Salmedigteren Holger Lissner har fx gjort mig opmærksom på, at et af motiverne til at skrive salmer for hans vedkommende var, at den daværende salmebog havde alt for få salmer, der egnede sig til ungdomsgudstjenester. Men vigtigere end motivet er de konsekvenser, det får for bestemte salmer og deres brug, at de er kommet med i den nye salmebog, som formentlig skal fungere de næste 40-50 år som *den* autoriserede salme-

1. Jf. fx K. Nielsen, "Overvejelser over de poetiske teksters funktion i Det Gamle Testamente", i: O. Davidsen (red.), *Den poetiske litteratur i Gammel og Ny Testamente. Collegium Biblicum Årsskrift 1997*, 9-23 samt E.K. Holt og K. Nielsen (red.), *Dansk Kommentar til Davids Salmer I-III*, Frederiksberg: Forlaget Anis 2002.
2. Jf. fx K. Nielsen, "Old Testament Imagery in John", i: J. Nissen and S. Pedersen (ed.), *New Readings in John. Literary and Theological Perspectives. Essays from the Scandinavian Conference on the Fourth Gospel Århus 1997*, JSNTSS 182, Sheffield: Sheffield Academic Press 1999, 66-82, samt K. Nielsen "Old Testament Metaphors in the New Testament", i: S. Pedersen (ed.), *New Directions in Biblical Theology. Papers of the Aarhus Conference, 16-19 September 1992*, Leiden: E.J. Brill 1994, 126-142.

bog. At være en del af Folkekirken salmebog betyder bl.a. at få mulighed for at fungere som normsætter for menigheden. For skal tekster fungere som normsættere, så skal de være i regelmæssig brug, og her hjælper det at være knyttet til en eller anden institution, fx folkekirken eller skolen.

Og hvad forstår jeg så ved, at Bibelen kan fungere som normsætter over for salmedigterne, og de nye salmer selv opnå status af normsættere?

Jeg forstår "normsætning" som det fænomen, at en yngre forfatter anvender en ældre tekst som intertekst for sin egen tekst. Den amerikanske litteraturkritiker Harold Bloom taler om de stærke digteres kamp med en stor forgænger³ og angiver dermed, at tekster ikke bliver til i et tomrum, men i livtag med tidligere digtning. I forbindelse med moderne salmedigtning vil disse store forgængere ofte være de bibelske forfattere. Hans Anker Jørgensens salme "Min Gud, min Gud, hvorfor har du forladt mig!" (DDS 197) har tydeligvis Sl 22 som den store forgænger, der kæmpes med, ligesom Holger Lissner kæmper med Gen 4,1-16 i salmen "Kain, hvor er din bror?" (DDS 698). Interteksten inspirerer digteren til at give sin version af den pågældende tekst eller til at anvende et bibelsk udtryk i en ny kontekst.

Brian Malleys studier i Bibelbrug

Salmebogen bruges som oftest i rituelle sammenhænge. Mit projekt vil derfor ikke blot beskæftige sig med salmernes semantiske indhold, men også inddrage synsvinkler, som angår brugen af salmer i gudstjeneste og andre former for gudsdyrkelse. Men lad det være sagt straks. Mens jeg betragter mig som professionel m.h.t. tekstfortolkning, så er jeg amatør, når det gælder de sociologiske spørgsmål, som er forbundet med projektet, ligesom min viden om kognitionsforskningen er begrænset. Her er jeg nødt til at støtte mig til forskere som Brian Malley⁴ og Harvey Whitehouse⁵ samt til en række kolleger i Århus, hvor ikke mindst Afdeling for Religionsvidenskab har beskæftiget sig indgående med disse felter. Endelig håber jeg da også på, at de mange ord fra de bevilgende myndigheders side om behovet for at satse på særlige fokusområder ikke blot forbliver ord, men også følges op af fx ph.d.- og post doc.-stipendier, så flere end jeg kan beskæftige sig med salmedigtning og med spørgsmålet om, hvordan tekster kan fungere som normsættere.

Når jeg nævner en forsker som Brian Malley, er det, fordi jeg hos ham finder overvejelser over, hvordan Bibelen har opnået sin særlige status i en bestemt type menigheder. Malley har foretaget feltstudier i en amerikansk menighed, Creekside Baptist Church i Ann Harbor, Michigan. Han betegner sine studier som "An Anthropological Study of Evangelical Biblicism" og understreger, at hans undersøgelse ikke kun angår spørgsmålet om, hvordan menigheden opfatter Bibelen, men også hvordan de bruger Bibelen. Og det sidste er vigtigt at blive mindet om, da jeg som ekseget kunne være tilbøjelig til alene at interessere mig for tekstfortolkningen og ikke så meget for brugen.

Brian Malley skriver om amerikanske forhold, som jo på mange måder er anderledes end vore. Med baggrund i en dansk folkekirke kan man derfor nok undre sig, når man hører, at undervisningen af børn i denne baptistiske menighed begynder allerede med de 2 årige. Måden de lærer at få et særligt forhold til Bibelen på er ved at sidde med en Bibel og synge sange om den. Bibelen er ganske vist i dette tilfælde kun Det Nye Testamente i den udgave, som Gideonitterne uddeler, for, som søndagsskolelæreren forklarer, så er hele Bibelen for tung at håndtere for så små børn. Undervisningen kan så bestå i, at børnene sidder i en rundkreds og synger:

3. Jf. min brug af Bloom i *Satan - den fortabte søn? Bibelske og pseudepigræfe forestillinger om Satan som en af Guds sønner*, Frederiksberg: Anis 1991, 25.

4. B. Malley, *How the Bible Works. An Anthropological Study of Evangelical Biblicism*, Walnut Creek, Lanham, New York, Toronto, Oxford: Altamira Press 2004.

5. H. Whitehouse, *Modes of Religiosity. A Cognitive Theory of Religious Transmission*, Walnut Creek, Lanham, New York, Toronto, Oxford: Altamira Press 2004.

Oh I like to pat the Bible, the Bible, the Bible,
 Oh I like to pat the Bible with hands God gave me.
 I'll pat-pat and pat-pat ...

Og melodien, som jeg ikke kender, men fornemmer karakteren af, er "Did You Ever See a Lassie? Malley kan videre fortælle om en sang til melodien "Here We Go 'Round the Mulberry Bush" med begyndelseslinien: "Oh it's fun to read the Bible ..."⁶

Dette eksempel viser, at for den pågældende menighed (og næppe kun for den alene) er Bibelen ikke blot en tekstsamling, man kan sætte sig og læse i af interesse for datidens tanker og forestillinger, eller for at få hjælp til at leve sit liv; den er også en genstand, et artefakt, som man omgås på en særlig måde.

Salmer, autoriserede salmebøger og "ikke-salmer"

Hvis man, som jeg, er interesseret i religion som normsætter, er det vigtigt at overveje, hvordan Bibelen opnår status som normsætter, ikke blot på grund af et særligt indhold, men også på grund af en særlig brug, som er forbundet med forskellige institutioner. Og parallelt hermed spørger jeg så, om også Salmebogen kan siges at fungere som normsætter og i givet fald hvorfor? Efter min mening har Den Danske Salmebog en funktion og en status, som på mange måder minder om Bibelens. Den fungerer sammen med Bibelen som normsætter for, hvordan menigheden kan formulere sin tro og tillid, sin angst og sin smerte i forhold til Gud. At dette er muligt skyldes for det første, at Salmebogen har Bibelen som intertekst og derigennem får del i Bibelens autoritet. For det andet vil jeg pege på, at Salmebogen som svar på Guds ord bruges i ritualiserede sammenhænge, ikke mindst i gudstjenesten, men også i konfirmandundervisningen (herunder minikonfirmander), enkelte steder stadig ved morgensang i skolerne og endelig i det personlige fromhedsliv, ved morgenandagt og aftenandagt. Ved på den måde at blive gentaget under særlige omstændigheder opnår salmerne en anden autoritet end andre former for poetisk litteratur.

På den baggrund vil det være væsentligt at undersøge, om der er forskel på muligheden for at fungere som normsætter, alt efter om det er salmer, der er optaget i autoriserede salmebøger;⁷ salmer, der fx er optaget i salmebogstillæg og derfor i en periode er blevet inddraget i de officielle gudstjenester,⁸ eller salmer, som ikke har haft en tilsvarende officiel status. Og inden for denne sidste gruppe skal man vel regne med, at salmer, der er blevet skrevet og udgivet i særlige miljøer med mulighed for hyppig brug, kan opnå en vis status. Det kan være salmer, der er blevet til i højskolesammenhæng eller i forbindelse med Danske Kirkedage,⁹ og som ad den vej er blevet bragt ud i menighederne og anvendt ved møder og sammenkomster. Flere af Johannes Johansens salmer er skrevet til indvielse af en bestemt kirke¹⁰ og har vel dermed fået en særlig status og betydning for netop den menighed. Og endelig er der en stor gruppe salmer, der i højere grad deler vilkår med enhver anden digtsamling.¹¹ Disse salmer vil naturligvis kunne blive normsætte-

6. B. Malley 2004, 46-47.

7. DDS 1953 og DDS 2002.

8. Jf. fx 46 salmer. Tillæg til Den danske Salmebog udgivet af Kirkeligt Samfund af 1898 og Samfundet Dansk Kirkesang, 1976; 2. udg. 4. oplag G.E.C. Gad 1983; '78-tillægget til Den Danske Salmebog, redigeret af Kirkeligt Centrum, Egtved: Musikhøjskolens Forlag 1978 samt Tillæg til Den Danske Salme Bog, København: Det Kongelige Vajsenhus' Forlag 1994.

9. Jf. fx *Salmer og sange fra vor tid. Løgumklostersangbogen*, Løgumkloster: Løgumkloster Højskole 1974.

10. Se nærmere i J. Johansen, *Min egen Salmebog*, Herning: Poul Kristensens Forlag 1993.

11. Jf. her fx L. Smedegaard Andersen, *Klædt i støv. Salmer og digte*, Herning: Poul Kristensens Forlag 1993; L. Busk Sørensen, *Komme dit rige. Salmer 1980-1996*, Herning: Poul Kristensens Forlag 1996; H. Lissner, *Du fylder mig med glæde*, Valby: Unitas 1998; V. Gundelach, *Som morgenfugl af reden. Vestjydske salmer*, 1983; *Som solen over jord. Vestjydske salmer II*, 1985; *For livets alt. Vestjydske salmer III*, 1987; *Som havets*

re for, hvordan det enkelte menneske opfatter Gud; men da er det, fordi salmens indhold opfattes som rammende for ens egen livsopfattelse eller livssituation, og ikke fordi det er den salme, vi plejer at synge ved bryllupper eller begravelser.

Skal man kunne sige noget om salmer som normsættere, er det altså ikke nok at se på, om de lever op til bestemte indholdsmæssige og formelle normer, man må også undersøge deres muligheder for at fungere som normsættere i praksis.

Et af de aspekter, som ikke falder direkte ind under mit emne i denne sammenhæng, men som jeg håber at kunne inddrage i min videre forskning, er religiøse digte, skrevet fx af salmedigtere som Lars Busk Sørensen og Vibeke Gundelach, men uden at de selv har tænkt dem som salmer. Mine samtaler med de to nævnte salmedigtere viser, at de selv skelner mellem at skrive egentlige salmer, som vil kunne bruges i gudstjenesten, og at skrive digte. Til den sidste kategori hører fx Lars Busk Sørensens seneste udgivelse, *Til Gud. Refleksioner over Gudsbegrebet. En digtkreds*.¹² Af titlen "Til Gud" fremgår, at digtene har samme adressat som en salme, nemlig Gud selv; men digteren vil ikke betegne dem som salmer, men som refleksioner og digte. Sådanne "ikke-salmer" vil kunne fungere som en nyttig "kontrolgruppe" i forhold til mine salmeanalyser. Kunne det fx tænkes, at de egentlige sproglige og teologiske nybrud snarere var at finde i disse "ikke-salmer" end i de salmer, vi finder i den autoriserede salmebog? Og er det i så fald nybrud, som vil kunne blive normsættende, og som evt. bør være normsættende? Hvad det sidste spørgsmål angår: Hvem sætter så egentlig normer for, hvordan der i Folkekirken må synges om og til Gud? Er det en opgave for universitetsforskere, eller skal det overlades til kirken og dens brugere, fx i form af salmebogskommissioner, der i udvælgelsen af, hvilke salmer der skulle med i den autoriserede udgave, bl.a. har taget hensyn til, om en salme er "sunget ind" i menighederne eller ej?

Fortolkning og rituel brug?

De spørgsmål, jeg her har rejst, skulle gerne vise nogle af perspektiverne i mit forskningsprojekt. Jeg har i den sammenhæng ladet mig inspirere af Malleys feltarbejde, fordi han peger på aspekter, som jeg med min eksegetiske baggrund nemt kunne have overset. Men den vigtigste pointe hos Malley er faktisk ikke så overraskende endda for en ekseget. Når Malley sammenligner den baptistiske menigheds brug af Bibelen med andre former for brug af tekster, fx brugen af amuletter, brugen af visse buddhistiske tekster, især mantraer, hvor selve recitationen er det afgørende, så er det påfaldende, hvor optaget Creekside menigheden er af *fortolkningen* af teksten. Malley formulerer sig således:

When scripturalism is examined cross-culturally, Christianity – especially modern protestant Christianity – begins to appear unusually obsessed with interpreting scripture, and unusually disinterested in other forms of scripturalism.¹³

Pointen er klar og minder ikke mindst os eksegeter om, at vi som oftest kun beskæftiger os med det, der har med teksternes betydning at gøre. Men også i den danske kirke bruges tekster faktisk til andet. Jeg tænker her på den ritualiserede oplæsning af bibeltekster under gudstjenesten og den gentagne recitation af Fader Vor eller velsignelsen, for ikke at forglemme selve salmesangen? De allerfleste af os begyndte at synge med på salmerne, før vi kunne læse, og før vi for-

lys. *Vestjydske salmer IV*, 1990 (udgivet på eget forlag); V. Andreassen og B. Andreassen (red.), *Tredjedagens lyse rum. 12 salmedigtere fra vor tid*, Valby: Unitas Forlag 2001 samt K. Dissing Overgaard, M. Holm-Larsen og K. Tange Jørgensen (red.), *SamtidsSalmer forfattet af skandinaviske kvinder*, Frederiksberg: Religionspædagogisk Forlag 2001.

12. L. Busk Sørensen, *Til Gud. Refleksioner over Gudsbegrebet. En digtkreds*, Frederiksberg: Forlaget Alfa 2004.

13. B. Malley 2004, 83.

bandt ret meget med ”Betlehem”, ”Halleluja” eller ”Libanons og Karmels glans, Sarons yndighed”. At forstå indholdet er ikke en nødvendig forudsætning for at deltage i det ritual, der består i at synge med på en salme. Nyere ritulforskning lægger da også en ganske stor vægt på selve handlingen, det at gøre noget eller lytte til noget, som man ikke selv har fundet på, og gøre det sammen med andre ved bestemte lejligheder.

Bent Flemming Nielsen, der har skrevet bogen *Genopførelse. Ritual, kommunikation og kirke*¹⁴ skriver i denne sammenhæng følgende: ”Skriftlæsning, bønner og salmer skal lyde – de har lyde og er en legemlig manifestation, som i ritualets sammenhæng får karakter af ontologisk, elementær realitet på linje med kroppenes bevægelser, rummet og sakramentets elementer.” (s. 83) Eller som han formulerer det i en drøftelse af ændringer af ordvalg i Fadervor og nadverritualet ud fra 1992-oversættelsen: ”Ritualteoretisk set er det afgørende slet ikke det forhold, at ordene vorde og blive ikke er semantisk ensbetydende. Afgørende er langt snarere, at vorde og kalk i ritualiseret sammenhæng som arkaisk klingende termer markerer et overdetermineret sprog åbent for deltagernes tilskrivning af mening, hvortil – endnu vigtigere – kommer at ”vorde” for fadervors vedkommende hører til blandt den indlejrede rytmiske og kropslige kunnen (– indtil videre og for forfatterens generations vedkommende).” (s. 84)

Lyd og rituel brug må altså ikke glemmes, når man arbejder med tekster, som indgår i gudstjenesten, i dette tilfælde salmerne.

Sammenfattende må man dog give Brian Malley ret i, at sammenlignet med andre måder at omgås hellige skrifter på, så er iveren for at fortolke teksterne og ikke blot lade dem lyde og virke et særligt træk ved kristendommen. Det samme gør sig da også gældende i Bent Flemming Nielsens bog, hvor kun kap. 1 handler om ritualer og ritualisering, mens kap. 2 og 3 drøfter kommunikation og prædiken, dvs. formidling af betydning.

Fortolkning af moderne salmer

Og så går vi videre med den form for tekstfortolkning, som finder sted, når en bibelsk tekst genbruges i form af en ny tekst, i dette tilfælde en moderne salme. Det første jeg vil gøre opmærksom på, er den store rolle rytme og lyd spiller. I poesi kan lyd-lighed fx være betydningsbærende. Jeg tænker her på enderim samt på alliteration og assonans. Ved hjælp af stilistiske fænomener af denne type skabes en forbindelse mellem gloser, som i øvrigt kan være yderst forskellige m.h.t. semantisk indhold.

Dertil kommer, at salmer synges og dermed forbindes med melodier. De vil som oftest fremføres som fællessang, hvorfor en vigtig del af funktionen må være at opbygge et fællesskab. Og om dette fællesskab etableres, afhænger ikke af, om hvert enkelt medlem af menigheden fortolker salmen på præcis samme måde, endsige forstår alt, hvad der står i salmen. Men hvordan studerer man den slags? Jeg ved det ikke på nuværende tidspunkt, og ingen siger, at det er mig, der skal tage sig af netop dette aspekt. Der er faktisk mennesker, hvis faglige tilgang til salmerne er musikken. Men det må jeg lade ligge til fordel for selve tekstanalysen.

Naturens rolle i moderne salmer

Jeg vil i mit eksempelmateriale koncentrere mig om brugen af naturen i nogle moderne salmer. Naturen er ikke noget tilfældigt valg. Jeg hørte i sommeren 2005 et foredrag af etnologen Karen Schousboe, hvor hun omtalte en undersøgelse af danskernes værdier og nævnte, at mens familien indtog førstepladsen på listen over værdier, så kom naturen ind som nummer to. Det fik mig til at overveje, om de moderne salmer også afspejlede en sådan præference for familierelationer og naturen? Vi lader i denne sammenhæng faderbilledet ligge og fokuserer på, hvordan naturen udnyttes i fx en salme af Vibeke Gundelach. Salmen er hentet fra samlingen *Som havets lys. Vestjydske salmer IV*, som stammer fra 1990.

14. B.Fl. Nielsen, *Genopførelser. Ritual, kommunikation og kirke*, København: Forlaget Anis 2004.

Der flammer en ild over hav og jord,
det luer i forårsnætter
langs himlenes rand bag den spejlblanke fjord
og vågnende morgensletter.

Der strømmer et lys gennem sjæl og sind
i tindrende øjeblikke
som havenes dyb i den blånende vind
og kildernes klare drikke.

Der jubler mod himle en lærkesang
hvor nætterne dør og viger,
som steg af vort hjerte dets inderste trang
ad morgens himmelstiger.

Almægtige Kristus, din ild af ånd
skal tværs ind i hjerterne ramme
og sprænge vor selvsyges snærende bånd
i levende himmelflamme.

Der flammer en ild som er helt af dig
i isnende vinternætter:
dit kors er den levende ånd på vej
fra Gudssolens morgensletter.

Der strømmer i flammende soles bånd
din evigheds øjeblikke
fra havenes dyb, hvor dit lys af ånd
blev levende vand at drikke.

Når man læser den lille publikation med blot 20 digte i, behøver man ikke at overveje, om der er tale om salmer. Dels kalder Vibeke Gundelach udgivelsen ”Vestjydske salmer”, dels er der over hver salme angivet en melodi. I dette tilfælde er det: ”Der stander et hus i vort høje Nord”, DDS 2002 nr. 326. Melodiangivelsen fik mig naturligvis til at læse også den salme igennem for at se, om det blot var versemålet, der blev genbrugt, eller også tanker fra den gamle salme spillede med. Salmen er skrevet af nordmanden Anders Jørgensen Reitan, som levede fra 1826-1872. Salmen kom med i de grundtvigske salmebøger allerede i 1892, da dens stemning, med Jørgen Kjærgaards ord fra hans store *Salmehåndbog*,¹⁵ ”faldt i smag med den nordiske ’skønvirkestil’, som man dér dyrkede.” I øvrigt var den ikke med i salmebogsforslaget, men da flere savnede den, blev den alligevel optaget i DDS 2002. Til gengæld er den gledet ud af den norske salmebog.

En sammenligning mellem Gundelachs og Reitans to salmer faldt negativt ud, hvilket også passer godt med, at Gundelach bruger samme melodi til to andre salmer (nr. 16 i samme bind samt nr. 20 i bind III). Når jeg alligevel nævner det, hænger det sammen med, at valget af en kendt melodi kan få betydning for måden, vi tolker den pågældende salme på. Den valgte melodis *tekst* kan nemlig blive intertekst for den nye salme. Jørgen Kjærgaard nævner i forbindelse med sin gennemgang af Brorsons ”Den yndigste rose er funden”, at Brorson til salmen valgte Joseph Klugs melodi ”Med sorgen og klagen hold måde”, dvs. en begravelsesmelodi til en julesalme. Og Kjærgaard fortsætter: ”Det har undret flere salmehistorikere, eksv. Anders Malling.

15. J. Kjærgaard, *Salmehåndbog. I. Salmehistorie. Med biografier af forfatterne i Den Danske Salmebog 2002*, København: Det Kgl. Vajsenhus’ Forlag 2003.

Valget er imidlertid bevidst, og tanken bag det er at sammenholde dimensionerne i evangeliet om Kristus, hvis fødsel nok bragte den store glæde, men han kom først og fremmest til lidelse, kors og grav.¹⁶ Tilsvarende har Brorson til salmen ”Her ser jeg da et lam at gå”, der handler om Jesu lidelse og død, anført melodien til ”Et lidet barn så lysteligt”, altså en melodi til en julesalme. Jeg ved ikke, hvor velvalgt denne ”lystige” julemelodi er til en passionssalme; men tankevækkende er det i hvert fald.

Af nyere eksempler har salmedigteren Holger Lissner gjort mig opmærksom på, at Lisbeth Smedegaard Andersen til sin salme ”Gådefuld er du vor Gud” (DDS 22) har valgt samme verse-mål som til ”Tak og ære være Gud” (DDS 80; Heinrich Held 1658; N.J.Holm 1829). Begge salmer handler om epifani, og begge har hen mod slutningen et vers, der begynder med ”at”, og som taler om det samme. Den gamle salme slutter med verset:

at når du i herlighed
kommer anden gang herved,
jeg kan dig i møde gå
og retfærdig for dig stå.

Og Smedegaard Andersen har som næstsidste vers dette:

at du bag ved gådens slør
åbner os en anden dør,
og at Jesus er den vej,
der skal føre os til dig.

Hvad vi skal være opmærksomme på, er altså de mulige intertekster, som kan komme i dialog med en salme via den valgte melodi eller det valgte versemål. I tilfældet Gundelach og salmen ”Der flammer en ild” ser det dog ikke ud til, at formålet med at vælge en kendt melodi har været med til at skabe en dialog mellem de to salmer. Da jeg i efteråret talte med Vibeke Gundelach, nævnte hun da også, at melodivalget var sekundært. Ofte gik det sådan, at første vers mere eller mindre kom til hende, fx i forbindelse med en travetur i klitlandskabet nord for Ringkøbing. Så skrev hun det ned og ringede først derefter til sognets organist og spurgte, hvad der var af melodimuligheder til versemålet. Formålet var at finde en melodi, som menigheden kendte i forvejen og derfor kunne synge med på.

Bibelen som normsætter

Næste spørgsmål gælder da Bibelen som normsætter i betydningen inspiration for Gundelachs salme? Er det bibelske gudsbilleder, der bruges, eller taler Gundelach sit eget sprog? Og hvilke konsekvenser har det for brugen af salmen, hvis der bruges bibelske udtryk? Får salmen fx autoritet fra det bibelske sprog, fordi det er et gammeldags sprog. Jeg henviser i den sammenhæng til Bent Flemming Nielsens omtale af ord som ”vorde” og ”kalk”, hvor han nævner, at sådanne bibelske ord ”i ritualiseret sammenhæng som arkaisk klingende termer markerer et overdetermineret sprog åbent for deltagernes tilskrivning af mening” (Bent Flemming Nielsen, s. 84). Også Brian Malley peger på den særlige funktion, bibelske ord har. Han gør således opmærksom på, at når medlemmer af Creekside Church ikke kan finde et egentligt bibelcitater til at argumentere med, så vælger de nogle gamle ”bibelsk” lydende ord, gerne fra King James traditionen, som medbringer bibelsk autoritet og skaber den sammenhæng mellem Bibelen og deres egen tro, som er så vigtig for denne menighed (s. 80-81).

Ikke overraskende indeholder Vibeke Gundelachs salme en række bibelske ord/billeder, som er vigtige for forståelsen af salmen og for dens karakter af salme: Det drejer sig om glosen

16. J. Kjærgaard 2003, 131.

”ild”, som er en central metafor for det guddommelige såvel i Gammel som i Ny Testamente. Jeg kan her henvise til den brændende tornebusk, Ex 3,2; til formuleringen ”For Herren din Gud er en fortærende ild, en lidenskabelig Gud”, 5 Mos 4,24, eller til pinsebegivenhedens ”tunger af ild”, ApG 2,3, som igen er blevet prægnant salmesprog gennem Grundtvigs ”Tunger af ild og dog prædiken mild...” (DDS 291,2).

Når vi står over for et centralt gudsbillede som ilden, er det vigtigt også at inddrage den reception og transformation, som Det Nye Testamente er udtryk for, og som meget vel kan være første skridt på vejen til den moderne salmedigters brug af bibelske gudsbilleder. Dertil kommer, at den store danske salmetradition naturligvis også kan være medvirkende til, at bestemte gudsbilleder genbruges af den moderne digter. Selv om et billede oprindeligt stammer fra Det Gamle Testamente, er det nok ikke altid den del af den fælles tradition, digteren har mest præsent.

Ordet ”lys”, v.2 og v.6, spiller en afgørende rolle i første skabelsesberetning, Gen 1,3, og videre i Johannesprologen, Joh 1,9, samt mange andre steder i Bibelen. Ordet ”ånd”, som i salmen forbindes med ilden, fører os tilbage til pinseunderet. ”Det levende vand” kender vi fra Jer 2,13, hvor Gud er skildret som en kilde med levende vand, samt Joh 4,1-15, hvor Jesus taler med den samaritanske kvinde om det vand, der giver evigt liv. Forbindelserne til Bibelen er klare nok, men kombinationerne kan være nye, som når det hedder ”dit kors er den levende ånd på vej ...” (v. 5) eller ”hvor dit lys af ånd blev levende vand at drikke” (v.6).

Retoriske virkemidler

Indtil videre har jeg talt med fire moderne salmedigtere, Lisbeth Smedegaard Andersen, Vibeke Gundelach, Holger Lissner og Lars Busk Sørensen. Et af de spørgsmål, som jeg har drøftet med dem, er de retoriske virkemidler, der kan anvendes i en salme. Indholdsmæssigt fungerer Bibelen uden tvivl som normsætter; men det er min tese, at der også, hvad formen angår, kan tales om Bibelen som normsætter. Og her er der foreløbig tre retoriske virkemidler, som jeg fokuserer på: metaforen, den metonymiske relation samt parallelismen. I min samtale med Lisbeth Smedegaard Andersen drøftede vi således hendes brug af naturskildringer som andet og mere end stemningsskabende indledninger eller afslutninger. En foreløbig analyse af nogle af hendes salmer viser, at hun ofte begynder en salme med en naturskildring, hvorefter hun går videre med det evangeliske budskab. Et eksempel er hendes salme ”Nu vintre det om os” fra samlingen ”Bag vinger af løvfald”¹⁷ (læg mærke til verbet ”vintre”, som er nyt og yderst malende samt til kombinationen af løvfald og vinger). Salmen lyder:

Nu vintre det om os – det isner
når frostvingen strejfer en kind
og sollyset falmer, som visner
det langsomt i kulde og vind.

Men advent er nu – når du kommer
skal grangrene kranse din vej
det blir som en forsmag på sommer
hvor hjerterne venter på dig.

Du kommer stilfærdigt, vi sanser,
at du er os nær med Guds fred.
Da tænder vi kærter og danser
til glæden, som du bringer med

og be’r dig, at du vil velsigne

17. L. Smedegaard Andersen, ”Nu vintre det om os”, *Bag vinger af løvfald*, København: Forlaget Anis 1999, 13.

vort år, så dit vældige ord
kan skabe os om til at ligne
det billed, Gud drømte i jord.

Drag ind i hver by, i hver gade!
- vi står, hvor du kommer forbi
med øjne, så blanke og glade,
at stjernerne spejles deri.

Vort år går på hæld, men du kommer
og lys blomstrer frem på din vej
det er som den evige sommer
hvor solskinnet kommer fra dig.
Matt 21,1-9.

Salmen er inspireret af indtoget i Jerusalem, Matt 21,1-9, men tydeligvis omplantet til den danske natur, hvor vi ikke har palmegrene, men grangrene, og hvor frost og kulde er kendetegnende for vejret i december; men ved nærmere gennemlæsning er det vel andet end skildringer af vejret? Vinteren er tiden, hvor sollyset falmer. Men lysets fravær er vel også et udtryk for Guds fravær? I det mindste paralleliseres i salmens sidste vers Guds komme med den evige sommer og dens solskin. Det falmende sollys er derfor næppe kun et naturfænomen, det betegner også en tilstand af fravær og smerte. Som læsere ser vi i første omgang vel blot en skildring af vinternaturen, men efterhånden bliver det klart, at hvad der står parallelt, det skal også holdes sammen og bringes i dialog med hinanden. Jeg vil derfor i mine analyser være på udkig efter den teknik at lade parallelismer være betydningsbærende. En parallelisme er jo ikke to udsagn, der ”siger det samme”, men netop to forskellige udsagn, der skal holdes sammen; jf. James Kugels definition af parallelismen: ”A and what is more B.”¹⁸

Dette betyder, at hvad der siges om naturen paralleliseres med det, der siges om Gud. Og herved viser parallelismen sin lighed med metaforen, som også forbinder to forskellige udtryk for gennem interaktionen mellem de to at blive i stand til at sige noget nyt.

Et andet eksempel på brug af parallelismen henter jeg fra Lisbeth Smedegaard Andersens salme ”Så bøjed den dødsdømte nakken”, som er kommet med i DDS 2002 (nr. 188). Salmen handler om Langfredag, og tredje vers lyder:

Men hen over stenbro og mure
og sort mod hvert eneste hus
gled skyggen af drømmens konturer
- en vingeskudt fugl gennem grus.

Her bruges ikke sammenligningspartikel, men blot parallelismen. Og så er billedet i øvrigt nyt i forhold til bibelsk tradition, hvor Gud godt kan skildres i billedet af en fugl. Gud kan som en ørn bære sit folk på vingerne, Deut 32,11, eller beskytte salmisten i sine vingers skygge, Sl 17,8; 63,8. Derimod ville det ligge Det Gamle Testamente fjernt at skildre Gud som vingeskudt. Lisbeth Smedegaard Andersen fortalte mig, da vi talte om salmen, at hun ud fra de mange kunstværker af Jesus, der slæber korset ad Via Dolorosa, havde kunnet se en fugl, der slæber vingen efter sig, fordi vingen er beskadiget. Interteksten er i dette tilfælde ikke bibelteksten, men nogle af de klassiske kunstværker.

18. J.L. Kugel, *The Idea of Biblical Poetry. Parallelism and Its History*, New Haven and London: Yale University Press 1981, 53. Eller se omtalen af Kugels opfattelse i E.K. Holt og K. Nielsen (red.), *Dansk Kommentar til Davids Salmer. Bind 1*, København: Forlaget ANIS 2002, 72-75.

Et anden ting, som interesserer mig, er hvordan digteren formulerer sit sprogsyn og får sagt noget om sprogets muligheder for at tale om Gud. Lisbeth Smedegaard Andersen bruger ofte ord som "ligne" eller "billede" (jf. hendes redegørelse for billedsprogets nødvendighed i bogen *Det skjulte ansigt*).¹⁹ Hun bruger gloser som "tegn" eller "vidner", der angiver, at der ikke kan tales direkte, men kun indirekte om det guddommelige. En karakteristisk formulering findes netop i hendes vintersalme, hvor det hedder:

... dit vældige ord
kan skabe os om til at ligne
det billed, Gud drømte i jord.

At Gud "drømte i jord" spiller på Gen 2,7, hvor Gud former mennesket af jord. Digteren taler om at ligne og at være et billede, og hun har tydeligvis en bibelsk intertekst at lade sig inspirere af; men med verbet "drømte" skaber hun rum for en eksperimenterende Gud, som ikke på forhånd har udtænkt og planlagt alt, men derimod forsøger sig frem. Man kunne også her inddrage Langfredagsalmen, hvor Jesu navn netop ikke nævnes, men hvor der tales om "skyggen af drømmens konturer". Det er antydningens kunst. Der tales i billeder og henvisninger, for at ikke sproget på forhånd skal lukke sig ved at definere, hvad der netop ikke kan defineres.

At sproget har sine begrænsninger, når der skal tales om Gud, fremgår også af Lars Busk Sørensens digtsamling, "Til Gud".²⁰ Her hedder det fx i digtet "Du evige Du i himlene", s.14:

Her, på kanten af kloden
én af solsystemets mindste,
i et hjørne af den galakse,
vi kalder Mælkevejen,
én af milliarder andre mælkeveje,
sidder et støvkorn og taler til dig,
overbevist om
at have evighedsværdi for dig.
Det er dit paradoks,
jeg har ikke sprog til det.

Sproget slår ikke til, og dog taler støvkornet!

Ud over parallelismen nævnte jeg brugen af metaforer og metonymiske relationer. Jeg har efterhånden arbejdet en hel del med metaforer, deres brug og deres genbrug, så det vil jeg lade ligge her. Hvad jeg forstår ved "metonymisk relation", kræver derimod nok et par bemærkninger. Sagen er i en vis forstand enkel. Det drejer sig i vor sammenhæng om, hvordan vi forstår og udtrykker Guds indgriben i denne verden. Når vi anvender metaforer, bruger vi ét udsagn i stedet for et andet, hvorved der opstår en spænding mellem de to kontekster, som disse udsagn hører hjemme i. Udsagnet "Min elskede er en rose" aktiverer såvel hele den kontekst, vi normalt forbinder med ordet "min elskede", som hele den kontekst, hvori roser normalt forekommer. Og sådan er det også, når vi synger "Den yndigste rose er funden" (DDS 122). Men når vi fx læser Gundelachs salme "Der flammer en ild", er det så en metafor for Gud, evt. for Helligånden, eller er det et konkret lysfænomen, som samtidig skal forstås som et tegn på Guds nærvær? Hvis det sidste er tilfældet, drejer det sig om, at vi skal se fx sollyset over havet, men forstå, at der er en metonymisk relation mellem skaberen og hans skaberværk.

Vi kender denne brug af naturen som andet og mere end stemningsskabende effekt fra fx Sl 18,13-14 i Det Gamle Testamente, hvor Jahves tilsynekomst beskrives således:

19. L. Smedegaard Andersen, *Det skjulte ansigt. Essayistiske prædikener*, København: Forlaget ANIS 2005, 161.

20. L. Busk Sørensen 2004.

Fra lysskæret foran ham kom skyer frem
 med hagl og gloende kul.
 Herren tordnede i himlen,
 den Højeste løftede sin røst
 med hagl og glødende kul.

Her er der tale om naturfænomener, et uvejr med lyn og torden, som ikke er metaforer for noget andet, fx Jahve; men disse naturfænomener er forbundet med Jahves nærvær, og dermed er der det, jeg betegner som en metonymisk relation mellem de to. Salmisten ser uvejret og tolker det som tegn på Jahves nærvær i naturen. Og det er vel også, hvad den moderne salmedigter gør. Naturen *er* ikke Gud, men den peger videre til sin skaber.

Videre perspektiver

Mine samtaler med de fire nævnte salmedigtere har givet anledning til en lang række spørgsmål, som jeg bestemt ikke er færdig med. Hvad jeg har forelagt her, er kun en skitse. Jeg har her i begyndelsen valgt at bruge to kvindelige og to mandlige salmedigteres værker som basismaterialer. Men når spørgsmålet gælder forholdet mellem Den Autoriserede Salmebog og andre salmer, skal alle nye salmer i DDS 2002 naturligvis inddrages, og et vigtigt spørgsmål bliver, om der m.h.t. brugen af gudsbilleder er forskel på de nye salmer, der kom med, og dem der ikke på den måde blev autoriserede. I den sammenhæng vil jeg undersøge, om de bibelske salmer eller andre tekster fra Bibelen har fungeret som normsættere for de nye salmers form og/eller indhold. På det indholdsmæssige område forventer jeg at se en tendens til at begrænse antallet af gudsbilleder i forhold til brugen i Bibelen, idet jeg har en klar fornemmelse af, at personbillederne vil dominere endnu mere end i fx Det Gamle Testamente. Jeg vil derudover se nærmere på, hvilke billeder, der bruges om Faderen, Sønnen eller Helligånden. Skelnes der i den henseende mellem de tre personer eller bruges fx samme metafor, så *enheden* understreges frem for *treheden*?

Lisbeth Smedegaard Andersen nævnte, at et af problemerne for en nutidig salmedigter (og prædikant) er, at forudsætningerne hos brugerne i dag er uhyre begrænsede. Mange vil derfor have meget svært ved at forstå, at et bestemt udtryk har sin baggrund i et bibelsted eller en bibelsk fortælling, og at det får sin betydningsfylde derfra. Alligevel ønskede Lisbeth Smedegaard at fastholde som et af kriterierne for en god og holdbar salme, at man trods gentagen brug kunne se noget nyt i den. Og hertil tjener vel bl.a. brugen af Bibelen som intertekst. Men, må man spørge, hvis den nutidige salmebruger ikke aner, at nogle af udtrykkene og billederne er hentet fra Bibelen, mister salmen så ikke autoritet og dermed noget af sin mulighed for at fungere som normsætter? Eller bliver kriteriet for, om salmens ord får betydning for min måde at forstå Gud og livet på, hvad jeg i øvrigt mener at vide om tilværelsen, dvs. mine hidtidige erfaringer, hvad jeg har oplevet og – ikke at forglemme – har læst? Og vil normsætning så ikke ende med at blive et udtryk for individuelt valg i stedet for at indgå i opbygningen af fællesskabets identitet?

Endelig vil jeg undersøge de retoriske midler, der anvendes i de moderne salmer, idet jeg forventer at kunne vise, at den bibelske brug af metaforer, metonymier og parallelismer i skildringen af Gud også har fungeret som normsætter for nyere salmedigtning.

Der er meget nyt at gå i gang med; men der er også meget, som ikke er nyt. For den egentlige drivkraft bag projektet er den samme, som i sin tid fik mig til at skrive disputats om træet som metafor,²¹ nemlig spørgsmålet om, hvordan Bibelen taler om Gud. I disputatsen drejede det sig om at analysere brug og genbrug af en bestemt metafor for ad den vej at afdække den bærende teologi i Es 1-39, spændingen mellem dom og frelse, således som den bl.a. kommer til udtryk i billedet af træet, der fældes, men spirer igen. I mit nye projekt vil jeg ud over at analysere de anvendte billeder også undersøge, om brugen af nogle bestemte sproglige former (metafor, metonymi, parallelisme) ikke blot har været, men også bør være normsættende for talen om Gud.

21. K. Nielsen, *Der er håb for et træ. Om træet som metafor i Jes 1-39*, København: Gad 1985.

Gud er i Bibelen beskrevet både som den skjulte og den åbenbarede Gud. På den baggrund er det min tese, at er det den bibelske Gud, der skal digtes om, så skal der bruges metaforer, metonymiske relationer og parallelismer. For netop derved kan digteren respektere Guds anderledeshed uden at gøre Gud til den totalt ukendte.